

МЕЗОКСЕРОФІЛЬНІ ВИСОКОРОСЛІ ЗАРОСТІ РОЗОВИХ

Фіцайло Т.В.

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
(м. Київ)

В Україні в останні десятиліття внаслідок політико-економічних змін змінилася інтенсивність використання земель, зокрема пасовищних. Почався процес заростання чагарниками лесових схилів яружно-балкових систем непридатних для сільськогосподарських робіт.

Угруповання мають значне розповсюдження на нітрофікованих ґрунтах у зниженнях між схилами, на схилах з розвинутими ґрунтами. Утворюють собою проміжну стадію заростання трав'янистих степових угруповань, що передує формуванню лісу. Витримують значний антропогенний вплив (випас, сінокосіння, випалювання).

Мезоксерофільні чагарникові угруповання, у формуванні яких, переважають високорослі види родини Rosaceae (*Crataegus fallacina*, *C. laevigata*, *C. leiomonogyna*, *C. lipskyi*, *C. praearmata*, *C. pseudokyrstostyla*, *C. azarella*, *C. monogyna*, *C. pentagyna*, *C. taurica*, *Rosa canina*, *R. dumalis*, *R. rubiginosa*, *R. slobodjanii*, *Pyrus communis*, *Cerasus mahaleb*) мають досить складний синтаксономічної статус. Тривалий час в своєму розвитку вони залишаються монодомінантними без чітких ценотических особливостей. У трав'янистому покриві в цьому випадку переважають злаки і ксеромезофітне різнотрав'я (*Bromus japonicus*, *B. mollis*, *Poa angustifolia*, *Potentilla argentea*, *Artemisia dniproica*).

Наступну стадію розвитку провокує поява *Euonymus europaea* (під пологом домінанта), і по периферії – *Rosa canina*, *R. dumalis* (в західних регіонах – *R. rubiginosa*). В нижній частині схилів з *Euonymus europaea* до складу угруповань входять *Sambucus nigra*, *Swida sanguinea*, *Rhamnus cathartica*. І відповідно, супутні трав'янисті нітрофіли – *Galium aparine*, *Geum urbanum*, *Urtica dioica*. Видова насиченість – 8-17 видів. Участь чагарників (крім глоду) – 20-30%.

Подальший розвиток чагарникових угруповань ілюструє збільшення комплексності видового складу чагарникового ярусу. З'являються нанофанерофіти, які змикають намет сформований глодом і жостеру. Частіше зустрічаються *Rubus caesius*, *Chamaecytisus ruthenicus*, *Spiraea hypericifolia*, *Genista tinctoria*, *Cerasus fruticosa*, *Lonicera tatarica* і поросль *Prunus stepposa*. У трав'янистому покриві переважають лучно-степові види – *Fragaria viridis*, *Agrimonia eupatoria*, *Teucrium chamaedrys*,

Medicago romanica. Максимальна видова насиченість (до 15 видів) у формуванні чагарникового ярусу спостерігається в угрупованнях, які приурочені до карбонатних ґрунтів. Крім домінуючого виду глоду інші чагарники складають близько 50% чагарникового намету. Багатовидовий (15-25 видів) трав'янистий покрив сформован мезоксерофітним різнотрав'ям з незначною участю ксеромезофітів.

Проаналізовано близько 5000 геоботанічних описів, в яких високорослі види родини Rosaceae домінували – ідентифіковано тринадцять асоціацій, які відносяться до чотирьох союзів класу Rhamno-Prunetea Rivas Goday et Borja Carbonell ex Tx. 1962 [1-4]: союз Berberidion Br.-Bl. 1950 – Sambuco-Prunetum Doing 1962, Corno-Prunetum spinosae (R.Tx. 1952) Wittig 1975, Ligustro-Prunetum R.Tx. 1952, Roso-Juniperetum Tx. 1974, Roso vosagiaceae-Coryletum Oberd. 1957, Roso-Ulmetum Mahn et Schubert 1962, Prunetum mahaleb Nevole ex T. Müller 1986; союз Prunion spinosae Soo (1931) 1940 – Swido sanguinei-Crataegetum leiomonogynae Fitsailo 2005, Agrimonio eupatoriae-Crataegetum leiomonogynae Fitsailo 2005, Roso-Crataegetum fallacini Fitsailo 2006; союз Lamio purpureae-Acerion tatarici Fitsailo 2007 – Pruno stepposae-Aceretum tatarici Fitsailo 2007, Potentillo sulfureae-Aceretum tatarici Fitsailo 2007; союз Asparago verticillati-Crataegion tauricae Korzhenevsky et Klyukin 1990 – Crataego monogynae-Ligustretum Korzhenevsky et Klyukin 1990.

Асоціація Sambuco-Prunetum spinosae. Угруповання зустрічаються вздовж полів і луків, по днищам ярів, на рудеральних ектопах. Чагарниковий ярус формують *Sambucus nigra*, *Swida sanguinea*, *Crataegus leiomonogyna*, *Rhamnus cathartica*. У трав'янистому покриві крім типових для цих ценозів сциофітів та нітрофілів, також присутні в незначній кількості лучно-степові геліофіти. Ділянки з угрупованнями цієї асоціації займають незначні площі, але поширені майже в усіх регіонах України.

Угруповання асоціації Corno-Prunetum spinosae займають узлісні ділянки біля лісових ценозів класу Quercus-Fagetea або галявини посеред лісу з чагарниковими острівцями. Чагарниковий складу цих ценозів формується з *Rosa dumalis*, *Crataegus praermata*, *Swida sanguinea*. В трав'янистому ярусі відзначається значне панування термофільних узлісних видів класу Trifolio-Geranietea. Поширення мають в Західному Лісостепу.

Асоціація Ligustro-Prunetum – мезофітні геміокеанічні угруповання, які формуються на відслоненнях карбонатних порід. В чагарниковому ярусі крім діагностичних видів (*Ligustrum vulgare*, *Euonymus europaea*, *Prunus spinosa*, *Crataegus praermata*, *Swida sanguinea*) також присутні *Juniperus communis*, *Viburnum lantana*, *Chamaecytisus ruthenicus*. Угруповання відмежовані від лісових масивів і повністю оточені

степовими ценозів класу Festuco-Brometea, тому у флористичний складу асоціації входить значна частина лучно-степових видів.

Асоціація *Swida sanguinei-Crataegetum leiomonogynae*. Угруповання приурочені до лесових схилів різної експозиції, на змитих чорноземних ґрунтах. Трав'янистий покрив розріджений, переважають лучно-степові та узлісні види. В чагарниковому ярусі переважають *Swida sanguinea*, *Crataegus leiomonogyna*, *Prunus spinosa*, *Ligustrum vulgare*, незначну участь беруть *Acer tataricum*, *Rosa canina*, *Pyrus communis*. Асоціація зустрічається спорадично в лісостеповій зоні [1].

Угруповання асоціації *Agrimonio eupatoriae-Crataegetum leiomonogynae* мають значне поширення в лісостеповій зоні на деградованих ґрунтах яружно-балкових систем. В чагарниковому ярусі крім діагностичних видів (*Crataegus leiomonogyna*, *Rosa canina*) зустрічаються *Prunus spinosa*, *Ligustrum vulgare*, *Chamaecytisus ruthenicus*, *Rhamnus cathartica*. Трав'янистий ярус формують лучно-степові та узлісні види.

Асоціація *Ligustro-Aceretum tatarici*. Дані угруповання значною мірою наслідують риси лісового ценозу, впритул до якого примикають. Тут спостерігається виняткове панування лісових видів з незначною участю узлісних видів. В чагарниковому ярусі крім діагностичних видів присутні також *Rhamnus cathartica*, *Sambucus nigra*, *Viburnum lantana*, *Swida sanguinea*, *Rosa corymbifera*, *Rosa rubiginosa*, *Spirea hypericifolia* [2].

Асоціація *Potentillo sulfareae-Aceretum tatarici*. Угруповання формуються на схилах між уламків гранітних порід. Чагарниковий ярус складений з *Crataegus leiomonogyna*, *Viburnum lantana*, *Lonicera xylosteum* та *Acer tataricum*. В трав'янистому ярусі переважають *Festuca valesiaca*, *Vicia tetrasperma*, *Galium aparine*. Поширені дані угруповання у Вінницькій області на ділянках с з сірими лісовими ґрунтами.

Угруповання асоціації *Roso-Juniperetum* формуються на субксеротермних ділянках поряд із степовими угрупованнями порядку *Festucetalia valesiacaе*, займаючи схили південної та західної експозиції. Крім *Rosa slobodjanii*, *R. rubiginosa*, *Juniperus communis* серед чагарників зустрічаються *Ligustrum vulgare*, *Crataegus leiomonogyna*, *Berberis vulgaris*.

Асоціація *Roso vosagiacaе-Coryletum*. Ліщінові угруповання з участю *Rosa dumalis*, *Cerasus mahaleb*, *Swida sanguinea*, підріст *Ulmus carpiniifolia*. Трав'яний покрив представлений лучно-степовим різнотрав'ям. Угруповання займають ділянки на з вилугованими чорноземами в Чернівецькій області.

Чагарникові угруповання з переважанням *Cerasus mahaleb* (асоціація *Prunetum mahaleb*), *Crataegus curvicepala* та *Acer tataricum* утворюють каймові ценози на перегибах до балок та у міжрядових

зниженнях навколо лісових ділянок. Для трав'янистого покриву характерна значна присутність лучно-степового різнотрав'я. Для України спорадично зустрічається не займаючи великих площ на півночі всієї степової зони.

Асоціація *Roso-Ulmetum*. Розповсюджені дані угруповання на південних та верхніх частинах схилів на щебенистих ґрунтах з виходами пісковика. Чагарниковий ярус формується *Ulmus carpinifolia*, *Rosa dumalis*, *R. subpygmaea*, *R. lapidosa*, *Spiraea hypericifolia*. Трав'янистий покрив складений з мезоксерофітів та ксерофітів. Угруповання цієї асоціації в більшості характерні для північних районів степової зони.

Угруповання асоціації *Roso-Crataegetum fallacini* зустрічаються на звичайних безкарбонатних середньопотужних малогумусних чорноземах на елювії граніту. В чагарниковому ярусі крім *Prunus stepposa*, *Rhamnus cathartica* спостерігається значне панування *Crataegus fallacina* та де-кількох видів *Rosa* (*Rosa canina*, *R. lapidosa*, *R. subpygmaea*, *R. bordzilowskii*,). Травостій відрізняється досить значною гетерогенністю – когломерат лучно-степових і бур'янистих видів.

Асоціація *Crataego monogynae-Ligustretum*. Чагарниковий ярус складають *Crataegus azarella*, *C. monogyna*, *Crataegus taurica*, *Ligustrum vulgare*. Блок трав'янистих видів утворюють з високою постійністю рудеральні види. Угруповання формуються на молодих і старих зсувах, у депресіях, жолобах видування прихилених дюн, широко поширені в Гірському та Передгірському Криму, на Керченському та Тарханкутському півостровах.

Список використаних джерел:

1. Продромус рослинності України / Дубина Д. В., Дзюба Т. П., Ємельянова С. М. [та ін.]. Київ: Наукова думка, 2019. 783 с.
2. De Foucault B. Syntaxonomie des communaute's arbustives des *Rhamno catharticae-Prunetea spinosae* Rivas-Goday & Borja-Carbonell 1961 en Europe / De Foucault B., Julve Ph. // Verh. Zool.-Bot. Ges. Österreich. 2001. Vol. 138. S. 177–243.
3. Wojterska M. Mezofilne zbiorowiska zaroslowe Wielkopolski // Prace Komisji biologicznej PTPN. 1990. Tom LXXII. 128 p.
4. Tuxen R. Hechen und Gebusche // Mitt. geogr. Ges. (Hamburg). 1952. Vol. 50. S. 85–117.